

Warto dodać, że jako aneks H. Batowski dołączył do swego studium teksty wybranych pięciu dokumentów, w tym dwa raporty ambasadora Józefa Lipskiego (łącznie z przekładem niemieckim) i wspomniany szkic o polskiej polityce zagranicznej. Szkoda tylko, że tekstów niemieckich nie poddano staranniejszej korekcie. Błędnie podano też daty urodzin i śmierci Léona Noël'a (s. 30), na s. 12 powinno być Fritz (a nie Friedrich) Berber. Wydane w 1948 r. notatki Ulricha von Hassella noszą tytuł *Vom andern Deutschland* (a nie „anderen”, jak na s. 77). Tytułem uzupełnienia można też zauważyć, że podsłuchiwaniami telefonicznych rozmów obcych dyplomatów zajmował się pozostający w gestii Hermanna Göringa tzw. *Forschungsamt*.

Stanisław Zerko

THOMAS ASSHEUER, HANS SARKOWICZ: *Rechtsradikale in Deutschland. Die alte und die neue Rechte*. (Wyd. 2 zaktualizowane), München 1992, 258 ss.

Myślenie skrajnie prawicowe w Niemczech nie zanikło wraz z upadkiem Trzeciej Rzeszy. Stwierdzenie to jest zasadniczą tezą książki, w której autorzy wykazują, że organizacje i partie skrajnie prawicowe istnieją od momentu powstania RFN i że również w NRD tworzyły się podobne ugrupowania, choć oficjalnie było to przemilczane. Książka analizuje rozwój zorganizowanego ekstremizmu prawicowego w powojennych Niemczech aż do dnia dzisiejszego. Sporo miejsca poświęcono ideologii, do której nawiązuje współczesna skrajna prawica. Zaprezentowano także zasięg tych organizacji i powiązania między nimi.

Autorami są: Thomas Assheuer — felietonista „Frankfurter Rundschau” i Hans Sarkowicz — pracownik rozgłośni radiowej „Hessische Rundfunk”, publicysta zajmujący się radykalizmem prawicowym. Książka składa się z trzech części. W pierwszej zaprezentowano partie i organizacje, także młodzieżowe, powstałe w okresie od 1949 r. do dnia dzisiejszego, działające w RFN. W drugiej części przedstawiono rozwój skrajnej prawicy w NRD i nowych landach RFN, sygnalizując tu problematykę *skinheadów*. W trzeciej analizowany jest światopogląd skrajnej prawicy. Autorem pierwszej części jest T. Assheuer, pozostałe dwie napisał H. Sarkowicz.

Część pierwsza składająca się z siedmiu rozdziałów przedstawia najbardziej znaczące partie skrajnie prawicowe działające w RFN od końca lat czterdziestych do końca osiemdziesiątych. Zdaniem autora partie w latach czterdziestych i pięćdziesiątych były formacjami tymczasowymi, odwołującymi się do „etosu” nazistów, nie próbującymi stworzyć współczesnej ideologii skrajnie prawicowej. Dopiero powstanie *Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD)* w 1964 r. zapoczątkowało proces krystalizowania się nowej ideologii skrajnie prawicowej.

Kolejne rozdziały przedstawiają, w ujęciu chronologicznym, partie skrajnie prawicowe aż do Republikanów — partii założonej w 1988 r. Ostatnie rozdziały pierwszej części ukazują powiązania w środowisku skrajnie prawicowym, a także organizacje młodzieżowe i nazistowskie.

Problem ekstremizmu prawicowego nie pojawił się w NRD wraz z upadkiem tego państwa, ale istniał znacznie wcześniej, już od lat pięćdziesiątych. Powstanie, rozwój, a także ideologię ugrupowań skrajnie prawicowych we wschodnich Niemczech zaprezentowano w drugiej części książki. Szczególną uwagę zwrócono na

wzrost tendencji skrajnie prawicowych wśród młodzieży. Podjęto próbę analizy wydarzeń w Hoyerswerdzie i ich następstw.

Trzecia część książki opisuje obraz świata, do którego odwołuje się współczesna nowa skrajna prawica. Omówiono w niej takie zagadnienia, jak źródła ideologii i autorytety, stosunek do nacjonalizmu, antysemityzmu. Wskazując na korzenie ideologiczne wywodzące się z rewolucji konserwatywnej podkreślono, że współczesny ekstremizm prawicowy stara się stworzyć gruntowną bazę ideologiczną, która pozwoliłaby trwale zainstalować się na scenie politycznej RFN.

Współczesnej skrajnej prawicy nie można określić jako „ideologii namiotu piwnego”. Zwłaszcza że ideologicznym punktem wyjścia nowej prawicy nie jest demagogia faszystowska, łatwa do obalenia, lecz myśl konserwatywna lat dwudziestych naszego stulecia.

Grzegorz Adamczyk

DIETZ-RÜDIGER MOSER (red.): *Neues Handbuch der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur seit 1945*, Deutscher Taschenbuch Verlag (DTV), München 1993, 1222 ss.

Wydawnictwa encyklopedyczne recenzować można na dwa sposoby: zwięźle, wyrokując przy tym zdecydowanie na (nie)korzyść danej publikacji, oraz w sposób zróżnicowany, cieniując walory oferowanej wiedzy cząstkowej. Charakter opasłego słownika biograficznego, zawierającego informacje o niespełna sześciuset (!) twórcach niemieckojęzycznej literatury po 1945 r., da się zawrzeć w następującej ascetycznej formule: słownik wielce przydatny na co dzień, dane godne zaufania, oceny twórczości w zasadzie powściągliwe. Brakuje mi natomiast kilku nazwisk, zwłaszcza autorów związanych z polsko-niemieckim pograniczem etniczno-kulturowym: Marion Dönhoff, Christiana Krockowa, Hansa Lipińskiego-Gottersdorfa, Augusta Scholtisa... Choć nie wszystkim z nich da się przypisać pisarstwo fikcjonalne, to jednak właśnie oni wprowadzili do literatury niemieckiej poprzez (głównie) wspomnieniową prozę ważką refleksję nad obecnością Niemiec w Europie Środkowej i Środkowowschodniej.

Nie na to jednakże chciałbym zwrócić uwagę na marginesie ukazania się tego słownika, ale na sam fakt (wielokrotnego) wydania go! Otóż wydany przez monachijskiego historyka literatury Dietza-Rüdigera Mosera tom jest czwartą, jeśli nie piątą już wersją słownika wydanego przed przeszło dwudziestu laty przez Hermanna Kunischa. Przechodził „z rąk do rąk”, nabierając coraz bardziej neutralnego charakteru. Godna szczerzej zazdrości jest szybkość, z jaką autorzy, jak i wydawca reagowali oraz reagują na przemiany zachodzące na literackiej scenie. A przecież wydawany (obecnie) przez monachijskie wydawnictwo DTV słownik jest jedynie jednym z pokaźnego szeregu pokrewnych!

Hubert Orłowski

